

Zelfs de Grootte Vergadering van 27 Januari 1651 te 's-Gravenhage bracht in dit opzicht meer schijn dan wezen.

HOOFDSTUK XII.

De gereformeerde religie door de zeven Geünieerde Provincies in 1651 als godsdienst van staat vastgesteld op de Grootte Vergadering te 's Gravenhage den 27^{en} Januari 1651.

De onverwachte dood van Willem den tweede, op 6 November 1650, maakte van de zijde der staten-generaal bijzondere maatregelen noodig om verwarring te voorkomen. Zij toonden zich in dezen bijzonder actief. Denzelfden avond, waarop de prins was gestorven, kwamen zij reeds samen. Zij besloten aan de verschillende provincies mededeeling te doen van 's prinsens dood en haar te verzoeken ten spoedigste hare adviezen, met betrekking tot wat in deze omstandigheden door de staten-generaal moest worden gedaan, in de vergadering in te brengen. Zelfs ging een en ander zoo gehaast, dat men bij vergissing aan Drente, dat geen zitting had in de staten-generaal, eenzelfden brief zond als aan de andere provincies en men dus den schijn op zich laadde, alsof men haar recht van toegang tot die vergadering schonk. De vergissing werd echter spoedig hersteld. Want toen enkele dagen daarna, op voorstel van Holland, tot het houden van eene Generale of zoogenaamde Grootte Vergadering was besloten, waarheen, nevens de gewone, ook buitengewone afgevaardigden door de verschillende gewesten konden gezonden worden, richtte men den oproep daartoe niet tot Drente. Alleen de zeven andere gewesten werden er bij betrokken. En hoewel Drente, op grond van eerstvermelden brief, zelf later nog eene poging deed om toegang tot de Grootte Vergadering te krijgen, hebben de overige provincies daarin niet willen treden. De vergissing was begaan — maar mocht geen rechtsgevolgen hebben.

Reeds in December 1650 waren de gecommiteerden van Gelderland, Zeeland en Utrecht aangekomen. In het begin van Januari 1651 arriveerden die uit Friesland en Groningen. Overijssel, dat het oorspronkelijk bij zijne gewone afgevaardigden had willen laten, zond ter elfder ure nog enkele buitengewone, namelijk van Sallandt, Twente en Vollenhove „soo veel Edellieden als souden believe te komen op haer eygen Beurs” ; Deventer stuurde twee personen uit den magistraat, terwijl uit Kampen alleen de gewone afgevaardigde present was. „Van Zwol quam om haer aenstaende keur niemant.” Al die afgevaardigden werden door die van Holland begroet en verwelkomd.

Nadat Holland zich er den 17^{en} Januari van had vergewist, dat de vertegenwoordigers der verschillende provincies allen tegenwoordig en voor de vergadering gereed waren, werd de Grootte Verga-

dering den 18^{en} Januari 1651 in de groote zaal van het hof, de oude grafelijke ridderzaal, geopend. Meer dan driehonderd personen waren aanwezig, allen gewone en buitengewone afgevaardigden der zeven gewesten. De beurt voor het voorzitterschap was aan Friesland. De heer Frans van Donia, het hoofd der friesche commissie, die deze functie had moeten bekleeden, was ongesteld en kon dus het presidium niet op zich nemen. De heer van Aylva, die na hem aan de beurt was, verontschuldigde zich, en zoo nam dan de heer Pilo van Doma, ontvanger en dijkgraaf van Kollumerland, den voorzitterszetel in. Na een kort welkomstwoord en eene dankbetuiging aan al de gecommiteerden voor hunne overkomst, verzocht hij Holland, op welks voorstel deze Groote Vergadering was belegd, de middelen aan te wijzen, waardoor naar zijne meening „ordre zou zijn te stellen op de tegenwoordighe ghelegentheit, daer in den Staet was ghekomen door het overlijden van den Heere Prins van Orangien”. Daarop trad Jacob Cats, pensionaris van Holland, naar voren om eene nadere toelichting van de plannen dier provincie te geven. Hij verklaarde uitdrukkelijk als Holland's wil, dat „de liefde, vriendschap, eenigheyt, goede correspondentie en confidentie” tusschen de onderlinge provincies zouden worden hernieuwd, gehandhaafd en onverbrekkelijk onderhouden. Daartoe is vóór alles de vaststelling en gestadige handhaving van drie hoofdzaken noodig, namelijk *de Unie, Religie en Militie*.

De Unie, zooals deze in 1579 te Utrecht is gesloten.

De Religie, zooals deze tegenwoordig alom in de publieke kerken der Vereenigde Nederlanden wordt gepredikt.

De Militie, volgens de resoluties, die op de preliminaire punten genomen zijn.

Over deze drie punten werd lang en breedvoerig beraadslaagd. Ons is het om de discussies over het tweede punt, dat der religie, te doen.

Uitvoerig was het voorstel van Zeeland te dezer zake. Het wilde dat de vergadering opnieuw zou verklaren, niet alleen de ware christelijke gereformeerde religie te zullen handhaven, gelijk die in de publieke kerken dezer landen werd geleerd en op de dordtsche synode duidelijk uiteengezet was, maar ook te zullen zorgen, dat daarin geene verandering werd gebracht. Zoowel elke provincie als de generaliteit in hare kwartieren moet haar, zoo noodig, met geweld beschermen. De sekten en gezindheden, die van de openbare bescherming zijn uitgesloten en slechts worden geduld, moeten verplicht worden zich stil te houden en op geene andere plaatsen dan waar zij nu bestaan, worden toegelaten. Zeeland eischte bovendien strikte naleving van de plakaten tegen de roomschen. Want versterking van het roomsche geloof doet afbreuk aan de gereformeerde religie en daarmede aan den geest dier patriotten „op welckers ghetrouwigheyt den Staet aldermeest berust”. Het zeeuwsche voorstel wiide, in aansluiting daarmede, dan ook het vredestractaat van Mun-

ster, waarbij bepaald was dat spanjaarden hier vrij mogen in- en uitgaan, niet toepasselijk verklaard zien op geestelijken. En het verlangde uitdrukkelijke vernieuwing van de resolutie, waarbij aan ambassadeurs en publieke ministers van buitenlandsche vorsten wordt verboden eene godsdienstoefening in hun huis te doen houden in eene andere taal dan die hunner heeren en meesters. Eindelijk pleitte het vóór het krachtig ter hand nemen van eene kerkelijke en politieke reformatie in de meyerie van 's Hertogenbosch en andere kwartieren van denzelfden aard.

In hoofdzaak kwamen de adviezen der provincies Gelderland, Utrecht, Friesland, Groningen, Overijssel hiermede overeen. Gelderland alleen had in zijn voorstel niet gesproken over de beide laatste punten van het zeeuwsche advies: de verplichting van ambassadeurs en publieke ministers van buitenlandsche vorsten, ten aanzien hunner huisgodsdienstoefeningen en de reformatie in de meyerie van 's Hertogenbosch. De andere provincies, die zich over deze laatste wèl hadden uitgesproken, wilden alleen van de „politicque reformatie” en niet, zooals Zeeland, ook van de „ecclesiasticque reformatie” in de meyerie weten. Omgekeerd gingen de andere provincies verder dan Zeeland in het andere punt, namelijk de huisgodsdienstoefening der ambassadeurs en publieke ministers. Zij wenschten dat behalve den eisch, dat slechts in de taal hunner heeren en meesters de kerkdienst mocht worden geleid, ook deze zou gelden dat alleen zij tot dien dienst zouden worden toegelaten, die tot hun gezin en gevolg behoorden. Eindelijk wilde Friesland eene betere uitvoering van de plakكاتen tegen de roomschen en stelde voor dat „den officier tot wiens exploit sulcks staet, met nieuwen Eede, of merckelycke pene werde geconstringeert, ende dat alles op eenen eenparighen Voet in alle Geunieerde Provintiën, ende wat onder den ressorte van dien behoort”. Doch voor het overige gingen deze provincies, wat het punt der religie betreft, met elkander accoord.

De wenschen van de kerkelijke mannen reikten echter verder. De synoden der verschillende provincies zonden hare gecommitteerden naar 's Gravenhage, die audiëntie vroegen in de Groote Vergadering. Deze werd hun verleend „met vermaninge nochtans van deselve op het kortste en bequaemste in te stellen”. Vijf predikanten verschenen, namelijk Bernardt Cruse, Eleaser M. F. Lotius, Maximiliaen Teeling, Cornelis Lemanus en Johannes Heystius. Zij kwamen uit kracht van Gods bevel, uit gemoedsdrang, uit liefde tot de goddelijke waarheid, met het oog op de uitbreiding van het Godsrijk en de welvaart van het lieve vaderland met verschillende wenschen tot de Groote Vergadering.

Allereerst vroegen zij krasser middelen ter bestrijding der „paepsche afgoderye, superstitie en hiërarchie welcke de Paepsgezinde overal in onse Landt genoegsaem opentlyck onder de ooghen van de Regenten ende Hoven van Justitie hebben op-gerecht, ende exerceren in

't heymelyck, jae in plaatsen, als Pape Kercken met Beelden ende Autharen toe-ghemaect''. Te eer deden zij dit, omdat de room-schen door beloften van erfenissen en andere voordeelen, door dreigementen als opzegging van clandestie bij protestantsche neringdoenden, door belasting van de gereformeerde religie en door beschimping en somwijlen door mishandeling van gereformeerden, zich aanstellen, alsof deze laatsten „die onder het Kruis, endesy de openbare regeringhe in de Kercken ende Politie in hadden''. Zij herinnerden daarbij aan het feit, dat de Jezuïeten, priesters, papen en monniken bij duizenden als sprinkhanen over het land neerstrijken en jong en oud verleiden „niet anders doende bij nacht en bij dagh dan allerley soorten van Personen, insonderheyt sieck op het doot-bedde legghende, van de Gereformeerde Religie af te trecken, ende tot de valsche ende troosteloose leere des Pausdoms over te brengen''. Als dat zoo voortgaat, kon het einde wel eens zijn, dat zij, naar het voorbeeld van Ierland, eerst de goede regenten om hals brengen en daarna al de gereformeerden doodden !

Verder verzochten zij dat andere sectarissen en dwaalgeesten, die er ook maar al te veel in het land zijn, door de staten in toom zouden worden gehouden en hun op geen enkele nieuwe plaats openbare uitoefening van hunnen kerkdienst zou worden toegestaan. „Maer aengaende de joden, dat die als grouwelycke lasteraers van onsen lieven Zaligmaker *alle* publycke Godsdiens mach ontsegh worden''. De gunstige uitzondering, die tegenover de andere godsdiensten werd toegepast, namelijk dat zij mochten blijven waar zij eenmaal waren, en dáár in het openbaar mochten worden beleden, lieten de synoden bij monde dezer vijf predikanten niet voor de joden toe. Ook wenschten zij strengere maatregelen tegen het vertalen en uitgeven van allerlei kettersche, vooral ariaansche en sociniaansche geschriften, nu deze sinds den munsterschen vrede in grooten getale gedrukt en verkocht werden. En eindelijk verzochten zij dat de verschillende provincies op gelijken voet resoluties uitvaardigden „tegen de groote grouwelycke en de Landt-verderffelycke Sonden''. Daaronder worden opgesomd het vloeken en het lasteren van Gods heiligen naam, ook door kinderen ; de meened bij allerlei soort menschen ; de profanatie van den sabbath ; de menigvuldige moorden ; de velerlei huizen van ontucht, dansscholen, kamer-speelders, koorddansers ; de huwelijken in bloedschande en ergerlijke in 't algemeen ; de groote pracht en kostbaarheid in kleeding en banketten tot ruïne van vele families. Door dit alles wordt Gods toorn over het vaderland ontstoken.

Zij vroegen tegen dit alles eene vaste resolutie „eer het Landt ons daerom uytspouwe ende Godt ons daerover wreecke''.

Zelfs gingen zij nog een stap verder en waagden het een reeks van middelen aan te wijzen, waardoor zij meenden, dat het room-sche bijgeloof doeltreffend zou kunnen bestreden worden.

Ten eerste : dat alle Paepsche Geestelycke personen, Jesuiten,

Papen, Monniken enz. uyt het Landt ghehouden werden, als synde geen subjecten van eenighe seculaire Princen ofte Magistraten, maer alleen van 't Hof van Romen, volgens haer eygen sustenuen, ghe-lyck oock de Geunieerde Provintien in de praeliminare poincten voor het sluyten van de Vreede vastgesteld hebben, dat de placcaten tegens de Paeps-ghesinde voor desen ge-emaneeert, in haer vigeur souden blyven, ende dat deseive Placcaten na haer forme ende inhoudt sullen worden ge-executeert.

Ten tweede : dat alle acten ende vryheden aen Papen ende Priesters gegeven, moghen ingetrocken worden, ende geordonneert dat geen Gouverneurs ofte Commandeurs, ofte wie het soude mogen syn, in toekomende meer soodanige komen te vergunnen.

Ten derde : dat alle Vergaderingen ofte t'samen-woonungen in Huysen, Cloosters, Bagyn-hoven van ongehouwde persoonen, Nonnen, Bagijnen, Quesels, Jesuiterschen, Cloppen, moghen gedis-solveert worden, ende sonder eenige conniventie alle Cloppen ende Quesels, uyt het Landt geweert, ofte van die schadelycke ordre afgebracht.

Ten vierde : dat geen Papisten in de Regeeringe ofte eenige bedieninghe van 't Landt en werden toe-ghelaten, maer alle Paepsche Schouten, Schepenen, Secretarissen, Vorsters¹⁾, Publicque Boden, moghen geweert en stichtelycke persoonen openbare professie van de Ghereformeerde Religie doende, in hare plaetsen ghestelt worden.

Ten vijfde : dat alle Paepsche Conventiculen moghen verboden, gestoort, hare Altaren, Beelden, Crucifixen, ende Geestelycke Ornamenten met den aenkleef van dien af-ghebroocken ende wech ghenomen werden, ende stricte ordre gestelt, tegens die geene, die soodanighe bij-eenkomsten frequenteren, ofte hare Huysen, Hoven, Schepen enz. daertoe verhuuren, inruymen ofte vergunnen.

Ten zesde : dat oock den toeloop der Ingesetenen na omleggende Paepsche Kercken, Ommegangen, Feest-daghen mach belet en gestuyt werden.

Ten zevende : dat niet toegelaten werde, dat eenige Ambassadeurs ofte Agenten van een contrarie Religie synde, haren Godtsdienst plegen, dan elck in syn eyghen Tale, ende geene geadmitteert dan die van haer Domestycken syn.

Ten achtste : dat insgelycks specialycken alle particuliere Heeren in desen Staet woonende, ofte haer heerlycke Huysen, Wooningen, Hof-Steden daer in hebbende, verboden werden den Paepschen Godtsdienst in deseive te laten geschieden.

Ten negende : dat alle doorgangen ende sluyp-holen (door welcke de Paus-gesinde in 't plegen van haren Godtsdienst van 't eene Huys in 't ander komen) mogen gestopt ende geweert worden.

Ten tiende : dat de publycke Bedevaerden, Processen, besoecken

¹⁾ D. z. gemeentebestuurders.

van pretense heylige plaetsen, het oprechte van Beelden, Crucifixen op de Kerck-hoven, het kruysen ende tekenen van de Paepsche Huysen, om by haer Geestelyckheydt bekendt te syn ende seeckerder te vinden, het knielen van de Begraeffnisse, het setten op bezyden ofte omtrent de Lycken, Kruysen, Keerssen ende wat die publycke Paepsche superstitionen meer hier te Lande gepleeght worden, als het sluyten van hare Winckels op hare voorsz. heylige dagen, mogen belet ende verhindert worden.

Ten elfde : dat expresselyck verboden werde directelyck ofte indirectelyck eenige Collecte ofte versamelinghe van Gelden, Waren enz. te doen voor eenighe gheseyde Geestelycke persoonen, Kercken, Collegien, Conventen van Paus-ghesinde binnen ofte buyten 's Landts, ofte deseive Penninghen, Waren enz. wech te senden ofte over te maecken.

Ten twaalfde : dat alle Paepsche Ouders ofte Vrienden verboden werde hare Kinderen ofte wettige Erfgenamen te onterven ter occasie van de Gereformeerde Religie, en dat oock de Paepsche hier te Lande verboden werde hare Goederen te maecken aen de Jesuyten, Papen, Bagijnen, ofte andere pretense Geestelycke het zy buyten ofte binnen 's Landts tot nadeel van hare Erfgenamen.

Ten dertiende : dat geene trouwen der Papisten voor wettige gekeurt werde, dan die by de Magistraten ofte in de Publycke Kercken gheschiedt syn, ende verboden alle Paus-gesinde eenige andere trouwe voor ofte na te doen.

Ten veertiende : dat alle Paepsche Scholen hier te Lande, Catechisatie, ofte onderwysinge der jeught van Bagynen in hare Bagijnhoven, van Cloppen, in de particuliere Huysen mogen verhindert ende geweert worden.

Ten vijftiende : dat de Paus-gesinde hier in 't Landt woonende, verboden werden, hare Kinderen buyten 's Landts in Paepsche Scholen, Universiteyten, Collegien van Jesuyten, Cloosters enz. te laten opbrengen.

Ten zestiende : dat de Kinderen der Gereformeerde, 't zij van Vader of Moeder door Gereformeerde Vooghden in de Gereformeerde Religie mogen opgebracht werden, sonder toe te laten dat die onder Paepsche Vooghden worden gestelt.

Ten zeventiende : dat geen Paepsche Landt-heeren voortaan meer toe-gelaten werde, maer strictelyck verboden, hare Landeryen te verpachten met soodanige stipulatie en bedingh, dat hare Pachters sullen ter Missie moeten gaen, ende hare Kinderen van de Papen te laten doopen.

Ten achttiende : dat alle onnutte Collegien, Paepsche Societeyten af-gheschaft, ende het in-komen ad pios usus geëmployeert worden, insghelycks dat alle superstitiën als het omloopen met Trommelen, Bourgondische Vlaggen, die omtrent het vergaderen van de Gilden ghepleeght worden, gheweert, ende alle die oude Caerten synde vol Afgoderyen ende Superstitionen, vernietigt werden.

Ten negentiende : dat stricte ordre gestelt werde tegens alle Officieren die nalatigh syn in de executie van de placcaten, ende dat deselve niet alleen aen haer, maer oock aen de Militaire Officieren gelaten werde.

Ten twintigste : tot een besluyt van de middelen behalve andere, die U Ho. Mog. na hare groote wysheydt souden mogen uytvinden, ende ordonneren, soo wenschen wy dat er eenige bequame wegen by U Ho. Mog. konden bedacht worden, waerdoor de Paeps-ghesinde deses Landts tot het gehoor van Godts heylige Woordt ; ende daerdoor het waerachtig geloove in Jesu Christo, en oprechte gehoorsaemheydt van hare wettige Overigheden mochten gebracht worden.

Wanneer men dit twintigtal wenschen der predikanten, tot bestrijding der roomschen, aandachtig nagaat, zal men zich niet verwonderen, dat verschillende leden van de Groote Vergadering zich er minder aangenaam door aangedaan gevoelden. De afgevaardigden van enkele provincies verklaarden dan ook terstond, dat men beter gedaan had, wanneer men hun geen toegang tot deze vergadering had verleend. Vooral stemde sommigen de aanwezigheid van den middelburgschen predikant Maximiliaen Teeling zeer onaangenaam. Deze toch was vooral in den kring van de hollandsche heeren met een zwarte kool geteekend van wege zijne schriftelijke verdediging van de daden, die Willem II bij zijn leven tegen Holland en Amsterdam in het schild had gevoerd ¹⁾. Bovendien duldde, vooral in Holland, het belang van de koopmanschap en den handel zulk een scherp optreden tegen de roomschen en de dissenters niet. Daarvoor had men elkander op dit gebied te veel noodig. Ook herinnerden deze heeren er aan, dat men zelfs in de benarde dagen van den oorlog met Spanje nooit „op de wyse der Spaensche Inquisitie ge procedeert” had en daaraan dus thans allerminst te denken viel. Op die gronden wilde Holland van de wenschen dier predikanten niet veel weten. Doch de hoofdreden zal wel hebben gelegen in wat Aitzema zoo pittig zegt : „De Magistraten, eenmaal het gesach verkregghen hebbende over de Kercke sullen niet licht weder verstaen tot de Pauselycke maximen, ende die impressie hebben de Politycke datse den grooten wegh nae Romen gaen, soo haest als sy de Predicanten yets in ruymen”. Zeeland, Utrecht en Gelderland kozen, hoewel eenigszins aarzelend, langzamerhand Holland's zijde. Voordat de vergadering was aangevangen, had Holland ze reeds in zijnen geest pogen te bewerken. De gemeenschappelijke handelsbelangen met Zeeland en de aanbieding van „beneficien en charges” aan Gelderland hadden daarbij als argumenten dienst

¹⁾ In een der blauwe boekjes werd hij om dit geschrift, dat nog al „met schriftuyrlycke maniere van spreekken” was geschreven, een God onteerende, Schriftuyr-schender en Lasteraar gescholden (Vgl. pamflet no. 7006).

gedaan. Gelderland kwam nader onder beding dat de rechten van de protestantsche ambtenaren in de meyerije van 's Hertogenbosch en dergelijke roomsche streken beter gehandhaafd werden; Zeeland met de vermaning dat de plakaten strenger moesten worden uitgevoerd; en Utrecht met den wensch, dat, naast tegemoetkoming aan Zeeland's wensch, de politieke hervorming in de meyerije van 's Hertogenbosch en dergelijke streken krachtig moest worden voortgezet en geene sekten op andere plaatsen dan waar zij nu waren, mochten worden toegelaten.

Zoo gemakkelijk als Gelderland, Zeeland en Utrecht onderwierpen zich echter Friesland, Groningen en Overijssel niet aan Holland's suprematie. Deze laatste drie provincies waren, evenals het graafschap Zutphen, geneigd op de wenschen der predikanten in te gaan. Friesland en Groningen namen het zelfs dezen laatsten kwalijk, dat, toen Holland straks met een gematigd voorstel kwam, dat bij de meeste afgevaardigden ingang vond, zij zich terstond daarbij neerlegden. Zij hadden gehoopt dat de predikanten wat meer op hun stuk waren blijven staan. Door dit niet te doen, werd van zelf het standpunt dier staten verzwakt. Aan den anderen kant kan men zeer goed begrijpen dat de predikanten, ziende de stemming van de meerderheid, zich voorloopig tevreden stelden met wat deze ten gunste der religie wenschte te doen. Zij wisten bij ervaring, dat het vooral met de staten van Holland moeilijk eggen en ploegen was.

Ook op een tweede gewichtig punt kozen Friesland, Groningen en Overijssel, benevens Zutphen, eerst een anderen weg. Zij stelden het geval dat de eene of andere provincie — en hierbij hadden zij vooral Holland op het oog — de resolutie met betrekking tot den godsdienst te nemen, niet of niet behoorlijk uitvoerde. Wat moest dan gebeuren? Naar hun oordeel moesten dan de staten-generaal optreden en de onwillige provincie kunnen dwingen. Zij wenschten een besluit in dien geest genomen te zien, zoodat men voortaan zou weten op welke wijze de religie inderdaad in het geheele land zou worden gehandhaafd tegen dengene „die deselve niet na behooren mainteneerde”. Maar tot zoo iets wilden Holland en de andere provincies volstrekt niet medewerken. Zeer behendig werden motieven naar voren geschoven als deze, dat men afkeerig was van geweld en ook van een te grooten invloed van predikanten, vooral om hunne beweringen dat „de Staet meer Monarchiq als Polyarchiq” is. Maar de hoofdzaak was ongetwijfeld de onwil vooral van Holland om zijne provinciale zelfstandigheid ook slechts op één punt prijs te geven. In den grond der zaak was de geest van vóór 1618 steeds de heerschende geest gebleven.

Ook thans won Holland het en werd den 27^{en} Januari 1651 zijn advies op het stuk der religie ten slotte door al de provincies aangenomen. Daarmede stelde de Groote Vergadering ten aanzien van dat onderwerp de volgende *zeven* punten vast.

1. De Staten van de respective Provintien hebben verklaerd,

ghelyck de selve verklaren mits desen, dat sy elcks in den haren vast houden ende mainteneren de *ware Christelycke Gereformeerde* Religie, ghelyck als de selve alomme in de publycke Kercken deser Landen jegenwoordigh wordt ghepredickt en geleert; Mitsgaders in den jare negenthien by de Synode Nationael, gehouden tot Dordrecht is bevestight.

2. Dat de selve Religie, soo by elcke Provintie in den haren, als van wegen de Generaliteyt in de Quartieren onder derselver ghebiedt resorterende, *met de* Macht van 't Landt sal gehanthaeft worden, sonder te gedogen, dat oyt by yemandt daer inne eenige veranderinge werde gedaen.

3. Dat de Secten ende Gesinthen, die gesecludeert zyn van de publycke protectie, ende alleen werden geconniveert, ghhouden zullen worden in alle goede ordre ende stilte, met bepalinge tegens alle excessen, ende dat oock de selve op geen andere plaetsen meer, als daer die jegenwoordigh zyn, voortaan sullen werden gepermitteert.

4. Dat de Placcaten tegens de Pausgezinde voor desen ge-emaent, sullen blijven in haer eygen vigeur, en oock strictelyck naer hare forme ende inhouden worden ge-executeert.

5. Dat mede op het licentieux innekomen van de Geestelyckheyt een alsulck temperament ende ordre sal worden beraemt, als sonder de krenckinge van het Tractaet van Vrede best kan geschieden.

6. Dat de Ambassadeurs en publycke Ministers van Uythemsche Princen ende Potentaten, daer toe sullen worden gehouden, dat sy niet en gedoogen, dat binnen hare Huysen eenighe Sermoenen ofte andere Diensten worden gedaen in de Nederlantsche spraecke, maer besorgen, dat die ghedaen worden in de Tale van hare respective Heeren ende Meesters, ende dat oock tot de selve Diensten aldaer geene andere sullen moghen worden gheadmitteert, dan die behooren tot de Suite en Familie van gemelte Heeren Ambassadeurs.

7. Dat de salutare Resolutien ende Decreten ter Generaliteyt genomen op de invoeringe van de Politycke Reformatie inde Meyerye van 's Hertogenbosch en andere Quartieren van gelycken natuyre, eenmael effective in alle hare poincten ende artyckelen sullen worden ge-executeert, ende dienvolgende geene Bailliuwen, Schouten, Secretarissen, Vorsters, ende dierghelycke andere Officieren, aldaer voortaan sullen mogen wesen als die zyn van de Gereformeerde Religie, met dien verstande nochtans, dat de particuliere Heeren, recht hebbende aldaer Officieren te stellen, gewaerschouwt ende aengemaent sullen worden de vereyschte veranderinghe ten aenzien van de Officiers, Roomsch-gesint zijnde, binnen seeckeren gepresigeerden tijdt te doen, ofte bij gebreke van dien, dat het selve ter expiratie van denzelven tijdt, bij haer Ho. Mog. sal worden gedaen.

Dit stuk, door de Groote Vergadering vastgesteld, is een meesterstuk van Holland's diplomatie. Het plaatst allereerst eene stelling

voorop, die aan geheel het gereformeerde volk groote voldoening moest geven. Deze namelijk, dat in al de gewesten „met de macht van 't Landt" de gereformeerde religie, zooals deze in 1619 te Dordrecht was vastgesteld, zou worden gehandhaafd. Van dat oogenblik zou dus deze godsdienst de godsdienst van den staat der Nederlanden zijn. Tot dusverre was elke poging, die nu en dan door deze of gene provincie in die richting was aangevend, mislukt. De Unie van Utrecht had in zake den godsdienst gewetensvrijheid geëischt, maar had overigens de gewesten slechts den godsdienstvrede, doch niet de handhaving der gereformeerde religie, aanbevolen. Op dit punt had men ieder zijne vrijheid gelaten. En zelfs toen al de provincies die religie hadden aangenomen, was een voorstel om haar door middel van de staten-generaal te handhaven, ter zijde geschoven, en had men de zaken gelaten, zooals zij bij de Unie van Utrecht waren vastgesteld. Nu echter kwam daarin verandering. Officieel krijgen thans de verschillende gewesten gemeenschappelijk van overheidswege een gereformeerd stempel. Zij verklaren het eene tegenover het andere dat zij, ieder in zijn gebied, dien godsdienst zullen handhaven, met de strenge bepaling daarnevens dat zij niet zullen gedoogen dat daarin ooit door iemand eenige verandering wordt gebracht. Van dat oogenblik af dragen de vereenigde provinciën dan ook het karakter van een gereformeerden statenbond.

In zooverre vormt de Groote Vergadering een keerpunt in de geschiedenis van de verhouding van staat en godsdienst in ons land. Wat zelfs onder Maurits niet was bereikt, gebeurde thans. Wij kunnen ons daarom levendig begrijpen dat de predikanten, die de vergadering hadden bezocht en hunne wenschen hadden kenbaar gemaakt, al waren zij op menig punt teleurgesteld, bij hun vertrek dankten „uyt de Ingewanden harer herten" dat de staten-generaal „soodanige loffelijcke Resolutie tot maintainue der ware Religie ende voortplanttinge der selver eenpaerlyck" hadden genomen.

Juist daarom was, zooals wij reeds zeiden, deze resolutie een meesterstuk van Holland's diplomatie. Want hiermede werd eene groote mate van bevrediging aan de kerkelijken geschonken, iets wat te meer gewenscht scheen, naar mate de afhankelijkheid aan Oranje inniger samenhang met diens steun aan de gereformeerde religie. Verkregen de predikanten nu den indruk, dat ook de staten voornemens waren, krachtig te harer handhaving in de bres te springen, dan bestond de kans, dat ook van die zijde een groot deel van het vertrouwen dat Oranje steeds bezat, op hen zou overgaan. En het was daarvoor juist de tijd, nu prins Willem II onlangs gestorven was en het jaren zou duren, voordat de na zijn dood geboren zoon de gunst van het volk zou kunnen winnen. De natie kon thans eens zien, hoezeer de staten, ook zonder Oranje, er op uit waren, om de ware christelijke gereformeerde religie, zooals deze in de publieke kerk gepredikt werd en te Dordrecht vastgesteld was, te handhaven.

Vierde Holland aldus den teugel uit zuiver politieke overweging, tevens zorgde het dat het dien teugel stevig in handen hield. Hoe toch geneigd om den gereformeerden stempel op geheel Nederland te drukken, zoo duldde het evenmin als vroeger eenig zeggenschap of eenige inneming der andere provincies in de hare, ook niet waar het de religie gold. Evenals het zich vroeger in 1583 tegen eene poging in die richting had verzet, toen Utrecht artikel 13 van de Unie van Utrecht had willen veranderen, zoo keerde het zich ook thans tegen dergelijk streven. Het was haar goed, dat elke provincie zich verplichtte binnen haar gebied bedoelde religie te handhaven, maar zij wenschte niet dat het toezicht of dit al of niet behoorlijk geschiedde in de handen der staten-generaal gelegd werd. Dat was en bleef de zaak van iedere provincie op zichzelf. Zoo beslist stond Holland op dit standpunt, dat toen in het eerste punt van de concept-resolutie naast „verklaren” het woord „belooven” was geplaatst, de staten van Holland verlangden dat dit laatste zou worden geschrapt „omdat het in de Provinciale advisen van Holland en Zeeland niet gestaan hadt.”¹⁾ De reden ligt voor de hand. Op grond van wat wij verklaren, kan niemand ons tot volharding dwingen; belofte daarentegen maakt schuld. Om zich zooveel mogelijk vrij te houden, had Holland ook in de resolutie, ter zake van den godsdienst genomen, niet één bepaling opgenomen omtrent de wijze, waarop de plakaten tegen de roomschen beter dan tot dusverre konden worden uitgevoerd of „het licentieux innemen der Geestelyckheyt” beter zou kunnen worden tegengegaan. Dit moest iedere provincie — en zij vooral — voor zichzelf weten. Dientengevolge draagt de resolutie een zóó algemeen karakter, dat zich niet verwachten liet, dat de practijk veel verschil met vroeger zou maken. Want ten slotte kwam alles op de executie, zoowel door de provinciale souvereinen als door de stedelijke magistraten, aan. En bij dezen sloeg de balans, als in ééne schaal „de religie” en in de andere schaal „de negocie” lag, maar al te dikwijls naar den laatsten kant over. Noemden wij het straks begrijpelijk, dat de predikanten bij het verlaten der groote vergadering hartelijk dankten voor de genomen resolutie, wij verstaan daarom niet minder goed dat zij daarbij de hoop uitspraken dat de Hoogmogenden „sodanig nadruk sullen aan deselve geven door de levendige *Executie* dat wij oorsaecke sullen hebben, ende nu oock al-bereyds hebben, u Ho. Mog. prysselyck werck te verkondigen in onse respectieve Gemeenten”. Zij wisten maar al te goed, waar de schoen wrong.

Maar de predikanten waren niet de eenigen, die omtrent de uitvoering der resolutie niet geheel gerust waren. Ook met Overijssel was dit het geval. Toen het den zevenden Februari zijne adviezen uitbracht, was de zaak der religie wèl beslist, zoodat daarop niet meer kon worden teruggekomen, maar waagde het toch, tot

¹⁾ Zie Res. Holland 28 Januari 1651.

waarborg van eene deugdelijke uitvoering der resolutie, de staten-generaal in overweging te geven „of niet daer yetwets inne gedaen soude kunnen worden, in cas de een ofte de andere Provincie de Placcaten deses aengaende voor desen geemaneert, ende de andere poincten in de voorsz. Resolutie vervat, boven vermoeden *weygerde* in 't werck te stellen, ende daerinne notoyrlyck conniveerde, wat middelen bij de handt dienen genomen te worden, omme die in gebreeke hiervan sal blijken, daer toe te houden, geconsidereert deselve Resolutie daer van geen mentie en maeckt” Zeer juist en snedig is de opmerking der Overijsselaars, dat, hoe mooi ook allerlei punten in de resolutie zijn, zij met geen woord melding maakt van de middelen, waardoor men de eene of andere provincie, die nalatig blijft in de uitvoering, *daartoe zal kunnen dwingen*. Het wenschte dan ook dat de provincies meer zouden doen dan zich verbinden, om de resolutie te handhaven. Er moest een straf worden bepaald tegen elke provincie „dewelcke tegen een van de voorsz. poincten eenigen inbreuck sal willen doen, ofte gedogen gedaen te worden”. Vooral van Overijssel, dat veel last van de roomschen had, verwondert ons deze aandrang niet. Maar het was een stem des roependen in de woestijn. Holland, sterk door Gelderland, Zeeland en Utrecht, ging deze klagers stiel en hooghartig voorbij.

Spoedig echter bleek hoezeer men in de kerk verlangde naar het oogenblik, waarop de resolutie van 27 Januari 1651 zou worden uitgevoerd. Vooral was dit in Friesland, Groningen en Ommelanden het geval. De synoden, aldaar gehouden, besloten zelfs eene deputatie te zenden naar de Grootte Vergadering te 's-Gravenhage „om te besorgen, dat uytgewerckt wierde 't gene bij deselve op den 27 Januari deses jaers besloten was, ende dat tot dien eynde bequame middelen van executie der gemelte loflicke resolutie mochten be-raemt ende in 't werck gestelt werden”. De predikanten Viglius Cornelii van Leeuwarden, Matthias Waalsweer van Franeker, Albar-tus Thomae van Groningen, Johannes Jameshuysen ¹⁾ van Gors-huyzen en Johannes Knijphuysen van Gieten werden daartoe aangewezen. Echter begreep men in het noorden zeer goed, dat eene gecombineerde actie met de broeders in Holland des te beter tot het gewenschte doel zou leiden. Daarom verzochten zij toegang tot de particuliere synode te Schiedam, die van 3 tot 21 Juli werd ge-houden, en vroegen zij hare medewerking door de aanvulling hunner deputatie met enkelen uit haar midden. Met nadruk wezen zij er daarbij op, dat de resoluties zonder middelen van executie van nul en geener waarde zijn „ende als een clock sonder clepel”. Bovendien had men, nu de Grootte Vergadering nog bijeen was, kans iets te bereiken, hetgeen na haari uiteengaan, wat welhaast zou geschieden, niet zoo gemakkelijk meer het geval zou zijn. „Wat soude het

¹⁾ Knuttel leest „Sasmeshuysen” (Acta der particuliere synoden van Z H 3e dl bldz 241), Aitzema heeft „Jameshuysen” (Herst L bldz 147).

baten, bij al dien naderhant bij de particuliere provinciën om executie soude moeten aengehouden worden ?”

De broeders der zuidhollandsche synode toonden van hun kant warm te gevoelen voor het belang, dat de broeders uit het noorden naar den Haag had geleid en bij wie zich nu ook, namens de kerken in Zeeland, Ds. M. Teeling, de bekende middelburgsche predikant had aangesloten. Maar zij achtten zich, voordat zij hunne beslissing mededeelden, verplicht hunne ambtgenooten in herinnering te brengen, wat door hen zelf al te dezer zake was gedaan. Reeds in het midden van November 1650 was door hen, naar aanleiding der roomsche propaganda in de meyerie van 's-Hertogenbosch, bij de staten eene remonstrantie ingediend, en hadden zij als oorzaken daarvan aangegeven ten eerste: het verblijf van pastoors en mis-priesters in deze landen en ten tweede het in dienst houden van roomsche officieren, secretarissen, vorsters en dergelijke ambtelijke personen. Den 30^{en} November 1650 was daarop eene resolutie verschenen, dat deze remonstrantie zou worden gezonden aan het Provinciale Hof van Holland en een copie daarvan aan den Raad van Brabant, met opdracht streng tegen deze roomsche buitensporigheden op te treden. Intusschen zouden de gecommitteerde steden Haarlem, Leiden, Amsterdam, Alkmaar en Hoorn met enkele leden van het Hof van Holland een rapport over deze zaak opstellen, op grond waarvan dan straks eene nadere resolutie zou kunnen worden vastgesteld. Ook toen hadden de gedeputeerden der hollandsche synode opnieuw hunne activiteit getoond, door het uitlokken eener conferentie met de zoeven vermelde gedeputeerde steden en het zenden eener aanmaning aan de kerkeraden om hunnen invloed bij de magistraten aan te wenden, dat hunne gedeputeerden naar de staten-vergadering de actie der kerkelijken zouden steunen. Zij waren zelfs nog verder gegaan. Met goedvinden van enkele gedeputeerden uit andere provincies hadden zij in het begin der Grootte Vergadering bij haar eene nieuwe remonstrantie ingediend, welke inhoud wij boven bespraken. Niet zonder eenige zelfverheffing zal daarop aan de broeders uit het noorden zijn medegedeeld, dat van die werkzaamheden de resolutie der Grootte Vergadering van 27 Januari 1651 het gevolg was geweest en deze steunde op het advies van hunne provincie Holland.

Zij herinnerden er tevens aan, dat de staten-generaal nog meer hadden gedaan. Den 10^{en} Februari toch was reeds een plakkaat verschenen, waarbij alle politieke officieren in de meyerie van 's-Hertogenbosch, het markiezaat van Bergen op Zoom, de baronie van Breda en andere landen en kwartieren van denzelfden aard, welke ambten vroeger begeben werden door de hertogen van Brabant en waarmede later particulieren door hen beleend waren, gelast werden hunne rechten en titels op die ambten aan de staten-generaal te vertoonen „om bij aenstelling van Officieren van de Gereformeerde Religie in der selver plaetse op haer voorschreve recht tot deselve

Ampten soodanigh gelet te worden, als Wij in reden en billyckheyd bevinden sullen te behoren". De heeren, die dergelijke ambten te begeben hadden, kregen tot 1 Mei den tijd om in plaats van de roomsche officieren gereformeerde officieren te benoemen. Deden zij dit niet, dan zouden de staten-generaal die benoeming doen in hunne plaats.

Dienzelfden 10^{en} Februari was een plakkaat van de staten van Holland en West-Friesland verschenen tot uitvoering der resolutie der Grootte Vergadering van 27 Januari, in zake het gaan naar de mis in de huizen van de ambassadeurs en publieke ministers van buitenlandsche vorsten. Daarbij werd aan elken bewoner dezer provincies, wie hij ook zijn mocht, verboden, eenige godsdienstoefening in die woningen bij te wonen. De vroeger daarop gelegde straffen werden vernieuwd en de procureur-generaal van het Hof en de officier in den Haag gelast in dezen zeer nauwlettend toe te zien.

Maar hoe verblijdend deze plakkaaten waren, toch hadden de gedeputeerden der zuidhollandsche synode ook toen nog nietstilgezeten. Zij hadden, mede uit naam van hunne collega's uit Noord-Holland, eene nieuwe remonstrantie bij de staten tegen de paapsche stoutigheden ingediend. Daarop was den 17^{en} Maart het antwoord gekomen, dat dit stuk in handen zou worden gesteld van eene commissie, bestaande uit enkele staten-leden en gecommiteerden uit het provinciale Hof, om daarover advies uit te brengen. Het antwoord hierop wachtte men nog af.

Hoeveel dus echter reeds in het belang van de bestrijding der roomsche woelingen door de broeders in Zuid-Holland was gedaan, zoo was men toch bereid alsnog, in samenwerking met de broeders uit het noorden en uit Zeeland, eene nieuwe poging in de gewenschte richting bij de Grootte Vergadering te doen. Maar hieraan moest iets anders voorafgaan. De hollandsche broeders waagden het namelijk niet zich aan te sluiten bij de noordsche deputatie naar de Grootte Vergadering, voordat zij daarover met de Hoog Edelmogende heeren de Staten van Holland gesproken en hierop van dezen goedkeuring verkregen hadden. Zeer voorzichtig besloten zij dan ook vooralsnog geen gedeputeerden aan de noordelijke commissie toe te voegen, maar eene commissie af te vaardigen naar de staten van Holland, om hun te verzoeken „dat gelyck Hare Ed. Gr. Mog. hebben geleyt den gront van de loflicke resolutie, deselve also oock gelieven te leggen de fundamenten der executie. Daartoe werden aangewezen de deputaat der synode Nathanael Vogelesang ¹⁾ en verder Volckerus ab Oosterwyck predikant te Delft, Petrus Cabeljau predikant te Leiden, Regnerus Berkelius predikant te Rotterdam, Adriaen Persyn, ouderling te 's-Gravenhage, benevens de deputaat der noordhollandsche synode Jacobus Clerchius predikant te Haarlem. Deze

¹⁾ Knuttel leest : Nathan a Vogelesang (t. a. p. bldz. 253).

commissie zou dan aan haar verzoek aan de staten om onverwijd middelen te beramen tegen de toenemende roomsche propaganda, klem bijzetten door de mededeeling dat „eenige gedeputeerde van andere provinciën nu oock over dit stuck sich nae 's-Gravenhage waren begevende,” terwijl er zeer bescheiden aan zou worden toegevoegd „die de Synodus met welnemen ende believen van Hare Ed. Gr. Mog. in de tegenwoordige Hooge Illustre vergaderingen geerne de hant soude bieden”. Haar werd nog uitdrukkelijk de instructie medegegeven er op te letten, dat de remonstrantie, die zij zouden overleggen, niet maar eenvoudig bij de andere stukken van bovengenoemde commissie van de vijf steden en gecommiteerden van het Provinciale Hof werd gedeponereerd, maar door de staten zelf zou worden behandeld en afgedaan, zoodat de middelen tot executie van de resolutie van 27 Januari 1651 in hunne provincie terstond in het werk gesteld konden worden.

De commissie kweet zich op ijverige wijze van haar taak en had bij de staten van Holland wèl eenig succes. Ten minste voor zoover hare bemoeienis in de Grootte Vergadering betref. Zij zegden namelijk toe er aldaar op te zullen aandringen dat „vaste ordre mach worden gestelt tot effectieve executie van de resolutie op den 27 Januari 1651 lestleden tot inbindinge van de insolentien ende de stoutheit der paepsgezinde ter Grootte Vergaderinge genomen ende gearresteert”. Vooral gold dit de woelingen in de meyerye, met betrekking waartoe zij zouden voorstellen dat de resolutie „sonder langer uytstel” werd toegepast. Doch veel omzichtiger waren de staten van Holland in de toezegging van hetgeen in hunne eigene provincie zou geschieden. Ongetwijfeld beloofden zij dat zij eene nieuwe poging zouden doen om de plakكاتen, die zij zelf reeds vroeger met betrekking tot de roomschen hadden uitgevaardigd, beter uitgevoerd te krijgen. De officieren van de verschillende steden en plaatsen der provincie zouden naar 's Gravenhage worden opontboden, om tot nauwgezette uitvoering dier plakكاتen te worden aangemaand op straffe van het verlies hunner betrekking. Maar wat andere maatregelen, dan die in deze plakكاتen aangegeven waren, betref, ten aanzien daarvan kwamen zij niet verder dan tot de algemeene verzekering dat zij daarmede haast zouden maken, doch eerst daarover de bekende commissie uit de vijf steden Haarlem, Leiden, Amsterdam, Alkmaar, Hoorn en de enkele leden van het provinciale Hof moesten hooren. Deze heeren zouden wèl tot spoed worden aangemaand, maar voordat zij met hun rapport gereed waren, weigerden de staten daaromtrent iets te doen.

Een besluit in dien geest van den 11^{en} Juli werd den dag daaropvolgend, den 12^{en} Juli, als het ware aangevuld door een ander, waarbij het verschijnen der hollandsche kerkelijke gedeputeerden met die van andere kerken in de Grootte Vergadering werd goedgekeurd, om de executie te bewerken van de resolutie, die den 27^{en} Januari 1651 was vastgesteld. Maar — en daaruit blijkt opnieuw dat de staten van

Holland geenerlei inmenging in hunne zaken van de zijde der staten-generaal gedoogden — onder de uitdrukkelijke voorwaarde, geene „provinciale saken, Hare Ed. Gr. Mog. rakende, daerin te vermen-gen”. Daarover lieten zij geene zeggenschap, van wie ook, toe. Omtrent één punt, en wèl een zeer moeilijk, maar ook een den staten zeer aan het hart liggend punt, zouden zij advies der kerkelijke gedeputeerden in de Groote Vergadering vragen, namelijk „hoe dat bequame ordre sal cunnen worden gestelt tegen testamenten, codicillen ende andere uysterste willen, die bij de pausgesinden werden gemaect tot nadeel van dien van de Gereformeerde religie ende andere ingesetenen dezer landen”.

Eindelijk kreeg nu den 14^{en} Juli de volledige commissie van noordelijke, zeeuwsche en hollandsche gedeputeerden van de respectievelijke synoden toegang tot de Groote Vergadering ¹⁾. Zij was aldus samengesteld: Petrus Cabeljau, deputatorum Praeses, Viglius Cornelii, docc. deputat. Assessor, Albartus Thomae eccles. deputat. Scriba, Abrahamus Tilemus, Cornelis Lemanus, Nathanaël Vogelesang, Volckerus ab Oosterwyck, Regnerus Berkelius, Adriaen Persyn, Jacobus Clerchius, Maximiliaen Teeling, Matthias Waalsweer, Johannes Jameshuysen ²⁾ en Johannes Kniphuysen. In de remonstrantie, die zij overlegden, dankten zij de Vergadering nog eens voor de resolutie van 27 Januari, vooral om de goede uitwerking, die zij daarvan aanvankelijk gezien hadden, vooral in de meyerie van 's-Hertogenbosch en het markiezaat van Bergen op Zoom. Toch gold ook hier: dankbaar maar niet voldaan. Zij wezen er namelijk op, dat in sommige plaatsen in de meyerie gereformeerde onder-officieren, door roomsche officieren aangesteld, weder door roomsche onder-officieren vervangen waren, en wèl door fanatieke roomschen. Ook waren hier en daar voor protestantsch-gezinde schepenen bittere roomsche tegenstanders aangesteld. Een schout had brutaal de plakaten stukgescheurd. Men had den luitenant van den landdrost, die in de kapel van Aerlée in Peelandt een samenkomst van roomschen had willen beletten, bijkans vermoord. Rustig liet men, ondanks het verbod der staten, de kapelletjes met de heiligenbeelden op de wegen staan. Openlijk oefenden de roomsche geestelijken en de jezuiten in 's-Hertogenbosch hunnen dienst uit. De cloppen en kwesels liepen bij getale over de straten. Bij honderden stroomden de menschen naar de mis. En hetzelfde wat in de meyerie van 's-Hertogenbosch plaats vond, geschiedde in het markiezaat van Bergen op Zoom, de baronie van Breda, het graafschap van Lingen en de landen van Cuyck. Zelfs werden hier en daar, onder voorwendsel dat daarvan de dorpslasten werden betaald, gelden tot onderhoud van roomsche geestelijken door de officieren van de inwoners geëischt.

¹⁾ Zie Aitzema's „Herstelde Leeu” bldz. 146 en 147.

²⁾ Zie bldz. 291 noot.

Tegen dit alles kwamen genoemde predikanten krachtig op. Zij vroegen executie van de resolutie van 27 Januari, niet alleen van iedere provincie voor zichzelf, maar van de staten-generaal in de kwartieren, die onmiddellijk onder hun ressort staan, zoodat de kerkelijke en politieke reformatie aldaar „ten vollen ende sonder langer vertreck mach worden volbracht.”

Bovendien verzochten zij strenge maatregelen tegen den laster, dien de sectarissen in woord en geschrift tegen de gereformeerde religie en de gereformeerde predikanten verspreidden. Ook wenschten zij dat dezen in geen andere plaatsen werden toegelaten, dan waar zij eenmaal waren. Verder bepleiten zij opnieuw de noodzakelijkheid jezuieten, priesters, monniken en dergelijke personen uit het land te verwijderen, en „alle krijtende Godts tergende sonden als openbare Sabbath-schendinghe, vloecken, sweeren”, en dergelijke krachtig te bestrijden. En eindelijk vroegen zij de staten eerbiedig, de officieren, op straffe van verlies van hun ambt „ende andere swaere poene”, de nauwgezette uitvoering der resolutie te gelasten.

Het stuk eindigt met de bede dat „U Hoog Mogenden deze Remonstrantie ghelieven met hertelycke beweginge aen te nemen ende soo veel te laten gelden, dat op de selve een vruchtbare Executie moge volgen, op dat ghelyck U Ho. Mog. uwe wijtberoemde Vergaderinge met den Heere, sijne Leere ende Eere hebben begonnen, alsoo oock met den selven mogen eyndigen, tot vreuchde van alle de Kercken onzes Vaderlandts dewelcke tegenwoordelyck met een hertelyck verlangen verwachten dat het groote werck van verseeckeringe ende vaststellinge van Religie, dat bij U Ho. Mog. groote ende Illustre Vergaderinge is aengevangen niet ten halven gelaten, maer geheel mochten volvoert ende voltrocken worden.”

Die „vruchtbare Executie” — daarop kwam het aan. Zoo menige resolutie was in dit opzicht reeds gebleken te zijn „een clock sonder clepel”.

Of de resolutie, daarop den 17^{en} Juli door de Groote Vergadering genomen, den gedeputeerden heeft bevredigd, betwijfelen wij zeer ¹⁾. Zij blijft ook nu weer beperkt tot algemeenheden. Van een opdracht aan de officieren, gelijk zij gewenscht hadden, is geen sprake. De verschillende provincies verklaren alleen, elk in de hare, de

¹⁾ Het is zonderling dat Wagenaar (dl. 12 bldz. 176), na mededeeling te hebben gedaan van de komst der bovengenoemde predikanten in Juli in de Groote Vergadering schrijft: „Doch ik vind niet, dat de Groote Vergadering, na den zeven en twintigsten van Louwmaand, iet, op 't stuk van den Godsdienst, beslooten heeft”. Reeds Aitzema's „Herstelde Leeu” bldz. 147 had hem anders kunnen leeren. De „resolutie van de Staten-Generael tot handhaving van de ware Christelijke Gereformeerde Religie 17 July 1651 in de Groote Vergaderinge op de Groote Zael genoomen” schijnt hem bovendien te zijn ontgaan.

resolutie van 27 Januari „effectivelyck te sullen nacomen ende doen nacomen”. Dit hadden zij ook vroeger reeds verklaard. Wat de generaliteitslanden betreft, ging men iets verder. Den ordinaris gedeputeerden ter Generaliteit werd opgedragen, nauwlettend toe te zien dat zoowel de kerkelijke als de politieke reformatie krachtig werd doorgezet, de plakaten strikt werden uitgevoerd, de insolenties der sectarissen werden beteugeld, en plakaten werden uitgegeven tegen alle grove zonden, profanaties van den sabbath, duellen, uitgave van twistschriften tusschen predikanten en theologanten, ergerlijke boeken en sociniaansche geschriften. Thans is zoowel van „kerkelijke” als „politieke reformatie” sprake en den gedeputeerden wordt uitdrukkelijk opgedragen voor dat alles te zorgen. Maar over het „hoe” zeggen de heeren weder geen enkel woord. Middelen tot executie worden niet aangegeven. Van eene poenale sanctie is geen sprake. Feitelijk blijft alles zooals het was. De schijn was schoon, maar de werkelijkheid?

De kalme toon, die in de synode van Schiedam van 1651 werd gehoord, toen dit alles gerapporteerd was, is dan ook licht verklaarbaar. „De E. Synodus, hebbende dit alles aengehoort ende overwogen, heeft geoordeelt, dat volgens d’ instructie wel gebesoigneert was, ende heeft de E.E. gedeputeerde ad hanc causam hertelick bedanckt voor haren arbeyt ende goede devoiren in desen aengewendt, wenschende, dat Godt wijders allen desen arbeyt wilde segenen ten besten van ’t gemeyne ende grootmakinge van Godes H. name.” De gedeputeerden worden — en terecht — hartelijk bedankt voor de krachtige pogingen, die zij in het werk hebbengesteld om al die zonden van overheidswege bestreden te krijgen, maar van het resultaat valt niet veel meer te zeggen dan dat men wenscht, dat God hun arbeid zal zegenen. Straalt hierin niet rechtmatige twijfel door? Voorzeker. De kerkelijken wisten al te goed, dat de politieken slechts schoorvoetend de vaderlandsche erve wilden zuiveren van het geestelijk onkruid, dat dáár zoo welig wies. Zij waren vreemd aan het hooge ideaal, dat de mannen der kerk bezielde. Hun doel lag elders. En daarom, al wilden zij de kerkelijken ontzien, hen dienen wilden en konden zij niet.

Den 21^{en} Augustus 1651 werd de Groote Vergadering gesloten. Jacob Cats, die haar den 18^{en} Januari met eene rede had geopend, hield ook de slotrede. Daarna werd in de Groote Zaal een dankstond gehouden, waartoe alle gewone regeeringscolleges in ’s Gravenhage, met den kerkeraad aldaar, waren uitgenoodigd, en die geleid werd door den haagschen predikant Casparus Streso¹⁾. De dank gold „de eendrachtige vast-stelling van ghewichtige saecken, behoorende tot

¹⁾ Dien dag werden ook door den griffier Ruysch, namens de Hoogmogenden, duizend rijksdaalders aan de haagsche diaconie geschonken. ’s Avonds werden in de Hofstad de klokken geluid en brandden de kanonnen los, ten teeken van vreugde.

den Vrede van Staet en Kercke ¹⁾'''. Gemakkelijk was de taak van dezen predikant op dat oogenblik niet. Hij betuigt in zijn inleidend woord, dat omzichtigheid geboden is „opdat wij niet en mogen schijnen de limiten van onze Kerckelycke bedieninge, tot dewelcke wij alhier geroepen zijn, te buyten te gaen ende te treden in het Ampt der Overigheyt''. De hooge heeren zullen zich in dit opzicht niet over den voorganger beklagd hebben; hij hield in zijne prediking de aangewezen grenslijn behoorlijk in het oog. In dit opzicht wisten de staten van Holland de predikanten wèl binnen de perken te houden.

Maar ook in deze prediking komt sprekend het onderscheid uit tusschen de schoone beginselen, die in hooge vergaderingen worden vastgesteld en de gebrekkige uitvoering door de plaatselijke overheden. De prediker is ten hoogste dankbaar, dat nu voor de derde maal de gereformeerde kerk en leer officieel van overheidswege zijn erkend. Den eersten keer geschiedde dit tijdens den grooten oorlog, toen het, naast God en naast de kracht van de gepredikte waarheid, aan de vereeniging der provincies was te danken, dat „de Ghereformeerde Kercke en Religie op den bergh gestelt ende tot sulcken fleur en luyster is uytgewassen'' ²⁾. Den tweeden keer had dit plaats tijdens het Bestand. Toen in die dagen een nieuwe scheuring land en kerk in onrust bracht, waren het weder de vereenigde provincies, door wie „de Kercke gheconsolideert ende tot haren voorgaenden fleur en luyster herstelt is''. En thans, na het sluiten van den munsterschen vrede, staken nauwelijks „diegeene die Zion niet wel willen, hare ooren op en hoopten op veranderinge in 't stuck van Religie'', of de hooge machten van het land stelden opnieuw den staat van de gereformeerde religie vast; omheinden haar met de macht des lands en dat „sonder dispuut en tegenspreeking met volkomen eenparigheyt en eendrachtigheyt''.

Dit alles stemt den prediker natuurlijk tot dank. Maar hij ontveinst zich niet, dat de practijk dikwijls zeer veel te wenschen overliet en overlaat. Ook in dat opzicht hoopt hij dat de Groote Vergadering eene goede uitwerking zal hebben. Want „de uytwendige goede bestellinge van de Republycke soo als deselve in Wetten en Verbonden van de Overigheden bestaet, is wel schoon en aensienlick, maer als daer niet bij en is de vigeur van executie, soo zijn 't maer doode Wetten, letteren en papieren, die ghepretendeert worden tot oorsaecke van Inlandtschen Oorlogh ende en kunnen haer ooghermerck niet bereycken. Dieshalven ghelyckerwys Mosis, hebbende aen Israël in Godes Name wijse Wetten en Statuyten, de Policie

¹⁾ De preek vindt men in pamflet 7036.

²⁾ Bij de uitdrukking „op den bergh gestelt,“ zij er aan herinnerd, dat Ds. Streso preekte naar aanleiding van Psalm 122, en hij de gereformeerde kerk vergeleek bij den tempel te Jerusalem, die op een berg was gebouwd.

mede raeckende, ghegheven, en 't seventigh Mannen over haer ghestelt, die nae die Wetten het volck regeeren souden, van Godt verkreegh, dat van dien Geest, die op Moses was, afgesondert wierde en wierde gheleyt op die 't seventigh Mannen, die nae Mosis Wetten het volck regeeren souden, alsoo mogen wij wel God bidden, dat hij van dien Geest, door den welcken deze Vergaderinge van de Hooge Machten des Landts is gheregeert gheweest, tot sulck eene aengename eendrachtigheyt in het maecken en bevestigen van Wetten en Verbonden, afsondere en legge op de ordinaire Overigheden, Rechters en Regenten, opdat ze door rigoureuse executie de ghemaecte Wetten en Verbonden van tijdt tot tijdt mogen levendigh houden." Uit deze woorden blijkt dat ook Ds. Streso, gelijk vroeger de predikanten, die in de Grootte Vergadering waren verschenen, twijfelmoedig gestemd was met betrekking tot de uitvoering der resolutie. Of hij hierbij alleen dacht aan de lagere overheid en den plaatselijken magistraat? Ongetwijfeld neen. Al kon hij de Hoogmogenden in hunne tegenwoordigheid, vooral na de genomen resolutie, niet anders dan prijzen, toch acht hij het niet ondienstig ook hun, al is het in de zachtste en beleefdste bewoordingen, een spoorslag in de goede richting te geven. Zeer bescheiden, maar zóó dat men de bedoeling terstond verstaat, luidt het: „Sooveel nu aengaet hare eenparigheyt en eendrachtigheyt in 't stuck van Policie, 't en komt mij niet toe te ondersoecken, wat bysonderheden de Provinties hebben in hare Regeeringe." Doch juist die „bysonderheden" in elke provincie, waren de oorzaak hier van een meer strenge, maar ginds, zooals in Holland, van eene meer slappe uitvoering der resoluties ter zake van den godsdienst en van het gemis aan waarborgen, dat het over al de gewesten te zamen tot eene flinke executie kwam. In het verleden was dit herhaaldelijk meer dan voldoende gebleken. „En al hoewel wij niet en durven dissimuleren, dat het Landt een tijdt lanck herwaerts vol is gheweest van klachten, dat den ouden ijver in veele dingen verkouwt, dat hier en daer corruptien en andere obstructien grasseeren, door de welcke de vigoreuse executie en achtervolginge van deze heerlycke versierselen der Policie vermindert wordt, soo vertrouwen wij nochtans, dat in deze Grootte Vergaderinge soodanige fondamenten gheleght zijn, door de welcke alle rechtveerdige klachten ghestuyt ende de Republycke bij hare voortreffelyck renommée mach worden bewaert." De hoop is nu echter voor de toekomst op de eendracht der Grootte Vergadering gebouwd. Thans toch was de waarborg sterker dan ooit, dat in al de provincies de hand zal worden gehouden aan de resoluties, aldaar genomen. Want al blijft elk gewest voor zich zelf gerechtigd om de uitvoering zelfstandig te regelen, zoo is het ongetwijfeld van beteekenis dat men eenparig besloten heeft de gereformeerde religie, ieder voor zich, met de macht des lands te handhaven. Wèl zal er ook in het hart van Ds. Streso sterke twijfel hebben geheerscht omtrent eene nauwgezette executie, althans in de provincie, waar hij woonde,

maar in elk geval hadden alle gewesten zich in onderling accord verplicht, binnen hun territoir genoemde religie als staatsgodsdienst te handhaven en niet te gedoogen dat daarin door iemand ooit verandering werd gebracht.

En dit was winst.

Het was iets geheel nieuws.

Het was een triomf voor de mannen der gereformeerde religie.

In zooverre vormt de Grootte Vergadering van 1651 een keerpunt in de geschiedenis van de verhouding van staat en godsdienst en kerk hier te lande. Al bleef in de practijk veel hetzelfde, principieel-staatsrechtelijk kwam er eene groote verandering.

De vrijheid, die de Unie in zake de religie aan de provincies had gelaten, werd opgeheven. Zij leggen zich te zamen, de een tegenover de ander, den band van den gereformeerden staatsgodsdienst met de gereformeerde kerk als geprivilegieerde kerk aan. Van 1651 vormen de zeven geünieerde nederlandsche provincies een gereformeerden statenbond.

Tot bekroning van het werk der Grootte Vergadering werd den 13^{en} September 1651 in al de gewesten een dank-, vast- en bededag gehouden. Dit was tevens een feestdag, waarop de klokken geluid werden, het geschut werd gelost en allerlei vreugdebetoon plaats had.

Werd daarmede de beteekenis der Grootte Vergadering niet overschat?

Ongetwijfeld. Feitelijk toch bracht zij zoo goed als niets nieuws. In hoofdzaak was haar besluit eene herhaling van de resolutie van 1646, over welker slechte uitvoering de kerk zich, gelijk over die van andere resoluties, zoo dikwerf had beklagd. Zou het thans beter gaan? Het antwoord daarop moet ontkennend zijn.

In de jaren toch, die op de Grootte Vergadering volgden, is de vrees, die de kerk reeds in den aanvang ten aanzien der executie koesterde, maar al te zeer bewaarheid. Telkens hooren wij de synoden in Zuid-Holland aandringen op „de voltrekkinge van de publike reformatie”, omdat deze van de zijde der staten al te traag geschiedde. Maar ook bij dien aandrang zelf werd menige teleurstellende ervaring opgedaan. Toen de gedeputeerden van Zuid- en Noord-Holland op de uitvoering van de resolutie der Grootte Vergadering in zake de bestrijding der „krijtende sonde”, kort na haar verscheiden, hadden aangedrongen, bleek het dat de brief, dien de staten aan het provinciale Hof om advies had gezonden, was zoek geraakt en dienengevolge de beslissing werd opgehouden. Ook de vroeger vermelde vijf gecommitteerde steden hadden niets van zich laten hooren. Is het wonder dat de synode te Gorkum van 1652 zulks met droefheid aanhoorde? En al bleek op de synode te Brielle in 1653 dat de staten niet ongenegen waren maatregelen te nemen tot strenger uitvoering der plakzaten tegen de roomschen, zoo verzweg de reso-

lutie van 20 Juni 1653 toch niet den wensch, dat de roomschen eenerzijds in de provincie Holland onbekommerd, zonder gekweld te worden, konden leven en zij anderzijds door hun optreden geen te groote ergernis aan de gereformeerden zouden geven. Het spreekt vanzelf, dat dit niet was, wat de gereformeerden in hun strijd tegen de roomschen bedoelden. Telkens bleken bovendien de president en de raden van het Hof met de executie te dralen. Het was een eigenaardige toestand. Den 10^{en} Maart 1653 hadden de staten van Holland besloten in serieuze termen te schrijven aan al de stedelijke magistraten en de rechterlijke macht, dat zij de plakكاتen tegen de roomschen en tegen de profanatie van den sabbath streng moest uitvoeren. Doch zoo weinig kwam daarvan te recht, dat er den 3^{en} Juli 1653 eene nieuwe resolutie volgde, waarbij den raden van het Hof werd verzocht krachtig op te treden tegen de genoemde nalatige autoriteiten. Maar ook die raden waren niet bijster genegen in dezen streng te werk te gaan en draalden voortdurend. Uit de resolutie van 18 Maart 1654, waarbij de president en de raden van het Hof gelast worden den staten mede te deelen wat door hen in dezen is gedaan en zal gedaan worden, blijkt duidelijk dat zij sinds het vorige jaar volkomen werkeloos waren gebleven. Waarlijk — de kerkelijken hadden, met het oog op wat in de Groote Vergadering was vastgesteld, alle reden om ontstemd te zijn.

Het is dan ook begrijpelijk dat de beide resoluties, de één van 15 Augustus 1653, waarbij den ingezetenen werd verboden den roomschen eeredienst in de huizen der ambassadeurs bij te wonen, en het vroegere plakkaat van 10 Februari 1651 werd vernieuwd, en de andere van 20 Juni 1654, waarbij een plakkaat werd toegezegd ('t welk intusschen nooit is verschenen !) tegen het branden van kaarsen, het ontsteken van wierook bij lijken, het plaatsen van kruisen voor de huizen en op doodkisten, en het sluiten van winkels, deuren en vensters op roomsche heilige dagen, den predikanten weinig bevrediging schonken. Men hechtte weinig of geene waarde aan die nieuwe resoluties of nieuwe plakكاتen. Het eenige waarop het aankwam, was de oogenblikkelijke executie van de bestaande. Doch deze werd altijd maar weder opnieuw op de lange baan geschoven, hoezeer ook de gedeputeerden der synode op uitvoering aandrongen.

Maar eindelijk *schijnt* er dan toch iets gewichtigs te zullen gebeuren in de door de predikanten gewenschte richting. Bij resolutie van 29 Juli 1654 wordt bepaald dat alle roomsche hoofdofficieren, baljuwen, schouten, secretarissen en onderwijzers, benevens alle roomsche burgemeesters, schepenen, ambachtsbewaarders, kerkmeesters, armmeesters en regenten van godshuizen uit hunne ambten ontzet en door personen van de gereformeerde religie moeten vervangen worden. Wij kunnen ons de aanvankelijke blijdschap der kerkelijken voorstellen. Doch ook nu volgde weder de teleurstelling. Op de synode toch te Woerden van 1655 moest worden geconstateerd, dat de reformatie van die officieren en de andere genoemde

personen „noch nergens was geëffectueerd ende gepractizeert, uyt-geseyt in eenige weynige plaetsen, resortierende onder particuliere Heeren, waerdoor in eenige dorpen al weder andere paepsche magistraten de novo in plaetse van de afgaende waren gestelt”. 't Was altijd weer hetzelfde. Schoone besluiten op het papier, doch in de practijk weinig verandering. Men ontzag de kerk; stootte haar zelden af; hield liefst hare woordvoerders op sleeptouw, doch gingen ten slotte zijn eigen gang.

Duidelijk blijkt dit vooral uit het besluit, dat de staten namen, toen eindelijk het Hof van Holland met zijn advies omtrent datgene wat gedaan kon worden tegen de roomschen gereed was. Het stelde een lange lijst van maatregelen voor. Geene priesters zouden zich hier mogen vestigen, dan ongeordende of wereldlijke, en die hier waren geboren. Zij zouden de uitgangen uit, en toegangen tot hunne huizen niet anders mogen maken dan ze in de woningen der andere ingezetenen waren. Kapellen of kerken, door roomschen gebouwd en uitsluitend gebruikt voor den dienst of godsdienstige samenkomsten, moesten worden gesloten. Overal moesten de bedevaarten en openbare godsdienstige plechtigheden bij sterfgevallen worden verboden. Een plakkaat diende gepubliceerd te worden tegen het onder curateele stellen van personen onder de cloppen en de onterving van kinderen door hunne ouders, wanneer eerstgenoemden protestant werden. Tevens gaf het Hof in overweging de predikanten aan te manen om na de middagpreek onderwijs te geven in de fundamentele gronden der religie, en hun proponenten toe te voegen, om des te beter roomschen, door catechisatie en huisbezoek, voor de gereformeerde religie te kunnen winnen. Behalve deze hoofdpunten waren in het advies van het Hof ook verschillende voorstellen omtrent straffen bij overtreding opgenomen. Opmerkelijk mag het heeten dat het Hof mede voorstelde voortaan de predikanten te verplichten hunne klachten over de roomschen allereerst te brengen bij hunne plaatselijke magistraten en bij het Hof, om zóó de staten van veel werk te ontlasten en de jaarlijksche synoden te verkorten. Het schijnt wèl of den leden van het Hof de gedurige verzoeken en bevelen van de staten te dezer zake begonnen tegen te staan. Zij hadden liever, dat de predikanten hunne wenschen direct aan hen overbrachten „opdat daerin ten eersten ende op de versse daet en de sulcs met meerder exempel mach voorzien worden”. Of dit laatste juist is, valt te betwijfelen. Zóó ijverig waren deze heeren ook niet, waar het deze zaak betrof. Op dit laatste voorstel werd door de staten, die zich ook tegenover het Hof geen stuk van hun gezag liet ontnemen, zelfs in het geheel niet geantwoord. Zij zwegen het eenvoudig dood.

Maar het zakelijk antwoord, dat de staten op het advies van het Hof gaven, bepaalde zich opnieuw tot algemeenheden, waaraan men ten slotte voor de practijk weinig of niets had. Aan het Hof werd eenvoudig opgedragen al wat in strijd was met de uitgevaardigde

resoluties en plakaten tegen te gaan „door sodanige wegen ende middelen als dezelve daertoe de bequaemste achten sullen” en nauwkeurig na te gaan welke officieren nalatig waren in de uitvoering der plakaten. Verder moest het zijne consideraties, die wij straks uitvoerig vermeldden, gieten in den vorm van een concept-plakkaat, hetwelk dan aan de staten tot vaststelling moest worden toegezonden. Het voorstel dat de predikanten na de middagpreek onderricht zouden geven in de grondslagen der reïgie en zij, bijgestaan door proponenten, andere protestanten en roomschen door catechisatie en huisbezoek zouden trachten te winnen, vond bij de staten een gunstig onthaal, „nademaal vele eenvoudige, oock paepsingesinde, personen beter door particuliere onderrichtingen op den wech der salicheyt geleydt, als wei door rigeur van placaten daertoe gebracht cunnen worden”. De synode nam dezen raad gaarne aan met de opmerking dat daarin een aanmoediging lag voor hen, die dat werk reeds ijverig deden en eene aanmaning voor degenen, die zulks tot nu toe niet hadden gedaan „wenschende ondertusschen mede van herten, dat alle hinderpalen datelick ende met den eersten mochten worden wechgenomen”. Maar daarmee bleef het, zooals wij zagen, van de zijde der staten; het was slechts een bemoeienis in schijn.

Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de synode te Woerden van 1655 besloot eene ernstige remonstrantie op te stellen en deze toe te zenden aan de magistraten, die leden van de vergadering der staten waren, zoodat deze er van op de hoogte konden zijn, voordat zij ter dagvaart gingen. De gedeputeerden der synode zouden haar bovendien aan de staten-vergadering aanbieden. Maar nu begon het bij de staten eerst ernst te worden, doch in een voor de kerk zeer ongunstigen zin. De heeren hadden genoeg van dien gedurigen aandrang. Het moest daarmee gedaan zijn. De remonstrantie werd ter zijde gelegd. Bovendien werd eenparig het besluit genomen de predikanten te vermanen en er desnoods steeds voor te zorgen dat voortaan dergelijke verzoeken niet meer aan de staten werden gedaan noch op de genoemde remonstrantie zou worden geïnsisteerd. De staten zouden zelf wèl weten, wat door hen tot bestrijding van het roomsche geloof moest worden gedaan. En hoewel de raadpensionaris de gedeputeerden nog hoop gaf, dat de zaken wèl tot een goed einde zouden gebracht worden, verwondert het ons niet, dat de synode, toen gedeputeerden haar dit verloop van de zaak hadden medegedeeld, het „met innerlicke becommeringe haerer zielen” overwoog. Over den droevigen uitslag kon zij niet anders dan „seer ontsetten”. Men besloot den gedeputeerden op te dragen „met den aldereersten gediensstigh van Haere Ed. Gr. Mog. te versoeken een schriftelicke mitigatie, modificatie en saghte interpretatie van de harde woorden, welke in de opgamelte resolutie van Haere Ed. Gr. Mog. begrepen staen”. Bovendien hield men zich — wat de zaak zelf betreft — nog maar weer aan een stroohalm vast.

Tegenover al deze slapheid, waren de resolutie van 5 November 1653 tegen het inkomen in en het verblijf op ons grondgebied van de jezuiten; die van 4 Mei 1655 tegen het testeeren ten behoeve van geestelijken en andere door de roomsche kerk geordende personen, en roomsche gestichten, godshuizen en dergelijke; die van 11 December 1655 tegen het bijwonen van de mis in het huis van den spaanschen ambassadeur door hen, die „niet zijn van desselfs Familie of t'sijnen Huize eenige noodsaakelijke boodschappen hebben sulen” — van niet veel beteekenis. Evenmin was dit met de Waarschuwing der staten-generaal tegen het aanstellen van roomsche schepenen in de meyerie van 's-Hertogenbosch op 20 Juni 1654 en het plakkaat van 14 October 1655 tegen het testeeren ten behoeve van geestelijken enz. in de generaliteit het geval. De politieke practijk was zoowel in Holland als elders, vooral wat de verhouding der overheid tot de roomschen betreft, na de hoop, die de Grootte Vergadering van 1651 de kerkelijken had doen koesteren, over het algemeen voor hen eene bittere teleurstelling. En dit was evenzeer ten aanzien van haar optreden tegen de sociniaansche ketterijen, de profanatie van den sabbath en de andere „krijtende sonden” het geval.

HOOFDSTUK XIII.

De provinciale souvereiniteit onder de Witt en de gebondenheid der kerk.

Gedurende den tijd van het stadhoudersloos bewind werd de verhouding tusschen overheid en kerk, vooral in Holland en Utrecht, er niet beter op. In het bijzonder was dat het geval, toen de Witt als raadpensionaris feitelijk het hoofd der republiek werd. Hij, de man, voor wien de souvereiniteit der staten onbeperkt en de suprematie van Holland een vanzelfheid was; die in de uitsluiting van Oranje eene voorwaarde voor het behoud der republiek zag, moest met zekeren argwaan naar de kerk zien, waarin bij monde van menigen predikant Oranje nog steeds als haar voedsterheer werd geprezen en verheerlijkt. Bovendien bevonden zich zoowel in de staten als in de vroedschappen nog te veel remonstrantschgezinden, en ging ook de Witt in zooverre met hen die richting uit, dat zij te zamen uit dien hoofde belust waren om de gereformeerden hunne macht in kerkelijke zaken te doen gevoelen. En de kerk van hare zijde gevoelde een pijnlijk onderscheid tusschen de dagen, waarin Oranje het roer van staat in handen hield en de tegenwoordige periode van de provinciale souvereiniteit. Nog altijd leefde in haren boezem krachtig de herinnering voort aan de schitterende overwinningen, die de Allerhoogste onder de vorsten uit dat huis, aan de strijders voor de vrije verkondiging van het evangelie en de privileges van het land had geschonken. Telkens kwam weder levendig het besef